

УДК 330.34

Богашко О. Л.

Європейський університет, Уманська філія

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано еволюцію соціально-економічної категорії «людський капітал» і на цій основі запропоновано сучасне трактування даного поняття. Подано авторську класифікацію людського капіталу за рівнями використання та структуру його видів, що забезпечить нові можливості державного регулювання його розвитку.

Ключові слова: людський капітал, індивідуальний капітал, людський капітал фірми, національний людський капітал.

Постановка проблеми. Зі становленням світової економіки, а відповідно й економічної науки, відбулося переосмислення цілей і завдань, засобів і критеріїв суспільного розвитку. В сучасних умовах прискорення темпів розвитку економіки, глобалізації та інтернаціоналізації економічних процесів все більшої актуальності набувають дослідження питань конкурентоспроможності, пріоритетних чинників економічного зростання, критеріїв ефективності господарської діяльності в ринковому середовищі. Стан економіки, її інтенсифікація, прогрес визначаються інноваційною спроможністю та потенціалом суспільства, які радикально видозмінюють систему економічних відносин як на мікро-, макро-, так і на мегарівні.

Аналіз досліджень і публікацій. Фундаментальні теоретичні та емпіричні дослідження людського капіталу відображені у працях таких зарубіжних вчених, як У. Петті, А. Сміт, А. Маршал, Дж. С. Міль, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Ф. Махлуп, Дж. Мінцер, Л. Туроу, І. Фішер та ін. За розвиток теорії людського капіталу отримали визнання як Нобелівські лауреати Т. Шульц і Г. Беккер. Сучасні проблеми формування та розвитку людського капіталу – фактору конкурентоспроможності національних економік активно досліджуються такими вітчизняними вченими-економістами, як О.С. Мочерна, А.Ю. Жуковська, А.В. Переверзєва та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що концепція людського капіталу є достатньо розробленою, але серед вчених немає наразі єдиної точки зору щодо змістового наповнення категорії «людський капітал».

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження теоретичних засад й еволюції концепції людського капіталу, визначення в нерозривному зв'язку його соціально-економічної сутності та ролі в забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан економіки України характеризується поглибленням ринкових відносин та розвитком виробництва в умовах обмежених (в силу їх дорожнечі) матеріальних ресурсів. Інтеграція України до світового економічного простору з високим рівнем конкуренції обумовила перехід від ресурсної до інноваційної моделі господарювання, яка передусім пов'язана з нагромадженням та ефективним використанням інноваційного потенціалу вітчизняної економіки.

Дослідження інноваційного потенціалу, його визначення тісно пов'язане з трактуванням терміну «потенціал», як наявних у економічних суб'єктів ресурсів, їх оптимальну структуру й уміння раціонально їх використовувати для досяг-

нення поставленої мети. Саме тому визначення інноваційного потенціалу часто відрізняються лише складом ресурсів інноваційної діяльності.

Так, на думку Л. Г. Мельника, «інноваційний потенціал – сукупність фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, які може використати дана система для реалізації пілотних проектів, тобто таких, які спрямовані на виробництво нових видів продукції» [1, с. 122]. В. Гусев також визначає його як «сукупність різних видів коштів, механізмів і ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, науково-технічні та інші види ресурсів, у тому числі людський капітал, які необхідні для здійснення інноваційної діяльності» [2, с. 24].

Як єдність ресурсів інноваційної діяльності й здатності сприймати і впроваджувати інновації визначає інноваційний потенціал Г.М. Гузенко: «Інноваційний потенціал економіки – це сукупність чинників інноваційного економічного розвитку: ресурсних – ресурсний потенціал; результативних, пов'язаних з реалізацією наявних можливостей здійснення сучасного інноваційного процесу; внутрішніх – здатність економічної системи сприймати і впроваджувати інновації» [3, с. 31].

В Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» інноваційний потенціал розглядається як сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку. При цьому окремо виділяється такий активатор потенціалу, як інноваційна культура (в нашому дослідженні – інноваційна спроможність суспільства), яка характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах [4].

Отже, основою інноваційного потенціалу, його джерелом виступає людина і суспільство, тобто носії певного освітньо-кваліфікаційного рівня і морально-психологічних якостей, необхідних для реалізації успішного інноваційного впливу на природні ресурси, фінансові потоки та виробничі потужності в процесі здійснення господарської діяльності. У перспективі, в умовах глобалізації та активізації міграційних процесів, країни змагатимуться між собою за якість життя, яка забезпечує формування та розвиток людського капіталу. У цьому контексті стає актуальним детальне вивчення умов формування та розвитку людського капіталу як базису інноваційної конкурентоспроможності на всіх рівнях національної та світової економіки.

Концепція людського капіталу базується на досягненнях інституціональної теорії, неокласичної теорії, неокейнсіанства та інших економічних теоріях. Її поява стала відповіддю економічної та суміжних з нею наук на затребуваність реальної економіки і життя. Виникла проблема поглибленого розуміння ролі людини і накопичених результатів її інтелектуальної діяльності на темпи і якість розвитку суспільства та економіки. Поштовхом до створення теорії людського капіталу стали статистичні дані зростання економік розвинених країн світу, які перевищували розрахунки, що базуються на врахуванні класичних чинників зростання.

Першу спробу оцінити людський капітал зробив фундатор західної політекономії Уільям Петті. Ще у 1683 році видатний англійський економіст і статистик у праці «Політична арифметика» розкрив суть поняття економічної цінності людини-працівника. Однак не довів свої погляди до рівня самостійної теорії. Після цього різні аспекти людського капіталу висвітлювалися у працях класиків економічної науки, зокрема: А. Сміта, Дж.С. Міля, К. Маркса, А. Маршала.

А. Сміт у 1776 році у своїй роботі «Багатство націй» дослідив, що відмінності між можливостями людей з різним рівнем освіти і професійної підготовки відображають відмінності у їх доходах, а також зараховував знання, майстерність і досвід людей, як і машин, землі, споруд до основного капіталу суспільства.

На особливу увагу заслуговують праці К. Маркса, який обґрунтував категорію «робоча сила» як головну виробничу силу суспільства, визначив її вартість, а розвиток фізичних, розумових, творчих здібностей людини розглядав з точки зору безпосереднього виробництва як процес створення основного капіталу, що потребує відповідних затрат.

А. Маршал, як і Дж.С. Міль, не включав людину та її природні якості до категорії капіталу, оскільки сама людина не є товаром, але вважав що знання і здібності до праці є складовою частиною капіталу.

Саме поняття «людський капітал» увійшло в науку на початку 60-х років ХХ століття. Започаткували його економісти чиказької школи Г.С. Беккер та Т.В. Шульц. Розробивши концеп-

цію людського капіталу, вони довели, що саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва є визначальним фактором досягнення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки. Джерелом економічного зростання визнано освіту, науку, охорону здоров'я, які до того трактувались виключно як галузі, що споживають, а не виробляють. Т. Шульц під «людським капіталом» розуміє знання, навички та здібності людини, які сприяють зростанню продуктивної сили її праці [5]. Найважливішою особливістю такого капіталу є те, що людина та її людський капітал є невіддільними одне від одного. Людським капіталом він стає тому, що є невід'ємною частиною людини, а формою капіталу, оскільки такі знання і здібності людини є джерелом майбутніх заробітків. За оцінками Шульца, з виробленого в суспільстві сукупного продукту на накопичення людського капіталу використовується вже не 1/4, як випливало з більшості теорій відтворення ХХ століття, а 3/4 його загальної величини. Г. Беккер, що паралельно розробляв цю теорію на мікрорівні, наголошував, що «людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи» [6]. Г. Беккер оцінив економічну ефективність освіти, перш за все, для самого працівника. Особливий внесок Беккер зробив також до теорії конкуренції, стратегії і розвитку фірми. Він ввів розрізнення між спеціальними і загальними інвестиціями в людину. І виділив особливе значення спеціального навчання, спеціальних знань і навичок. Спеціальна підготовка працівників формує конкурентні переваги фірми, характерні і значущі особливості її продукції і поведінки на ринках, в кінцевому підсумку, її ноу-хау, імідж і бренд. У спеціальній підготовці зацікавлені в першу чергу самі фірми і корпорації, і вони її фінансують.

Подальші ґрунтовні дослідження основних положень концепції людського капіталу проводили: Е. Денісон, Дж. Кендрик, Ф. Махлуп, Дж. Мінцер, Л. Туроу, І. Фішер та інші. У цей період в поняття «людського капіталу» західні вчені стали вкладати значно ширший зміст. Так, Л. Едвінсон та М.

Таблиця 1

Систематизація підходів щодо визначення соціально-економічної категорії «людський капітал»

№ з/п	Автор	Підхід	Сутність категорії
1	Е. Дорнбуш, Е. Долан, Д. Ліндсей, Л. Туроу, С. Фішер	Ресурсно-споживацький	Людський капітал як сукупність усіх можливих якостей працівників, які визначають продуктивність і можуть стати джерелами доходу для людини, сім'ї, підприємства.
2	Г. Беккер, Т. Шульц, Д. Богиня, О. Головін, О. Грішнова	Інвестиційний	Людський капітал як нематеріальний актив, що формується та нагромаджується в результаті інвестицій в освіту, охорону здоров'я, відпочинок, культурний розвиток.
3	А. Добринін, С. Дятлов, М. Критський, І. Ільїнський	Історичний (цивілізаційний)	Людський капітал як адекватна постіндустріальному стану суспільства епохи науково-технічної революції форма вираження (організації, функціонування, розвитку) продуктивних сил людини, в основі якої лежить рух економічного суб'єкта як нової сили суспільного прогресу.
4	К.Р. Макконел, С.Л. Брю, Н. Голікова	Кумулятивний	Людський капітал як нематеріальний актив, що накопичується внаслідок попередніх вкладень в освіту, підготовку, охорону здоров'я та інші.
5	Й. Бен-Порет, Р. Ехненберг, А. Сміт	Особистісний	Людський капітал як актив, що перебуває в власності працівників (а не їх роботодавців), що володіють ним і вирішують, коли, як і куди будуть його вкладати.
6	Дж. Коулман, А. Білик	Психологічний	Людський капітал виникає із поєднання діяльності з психічною реальністю, психікою та мотивацією.

Джерело: [7, с. 29]

Мелоун розглядали цей капітал як складову інтелектуального капіталу поряд із структурним капіталом. Людський капітал, на їх думку, не може бути власністю компанії, на відміну від структурного капіталу, який складається із технічного та програмного забезпечення, організаційної структури, патентів, ліцензій, торгових марок, баз даних, електронних мереж і всього того, що може бути об'єктом купівлі-продажу. Елементами «людського капіталу» вони називають втілені в працівниках компанії сукупність знань, практичних навичок, творчих здібностей, а також моральні цінності компанії, культуру праці, здатність до нововведень, філософію фірми та загальний підхід до справи.

Багатогранність категорії «людський капітал» призводить до зосередження уваги як на виділенні тієї чи іншої характеристики, так і на всій множині проявів даного поняття. Основні підходи до його визначення зарубіжними та вітчизняними вченими можна згрупувати у вигляді таблиці 1.

Таким чином, людський капітал – це категорія, що на сучасному етапі найповніше відображає наукові погляди на роль і місце людини в економічній системі. Основним у визначенні людського капіталу є поняття капіталу як «самозростаючої вартості». Із цих позицій людина набирає функцій капіталу лише тоді, коли стає суб'єктом економічної діяльності, тобто коли починає працювати, а інвестиції – приносити прибуток».

Людський капітал являє собою сукупність здібностей людини, які тісно пов'язані з його діяльністю. Однією з найважливіших властивостей людського капіталу є те, що він перебуває в безперервному розвитку. Людина здатна у відповідних межах керувати своїм розвитком, застосовуючи саме ті здібності, які в даному випадку найбільш необхідні. Виокремлюють наступні види здібностей [8, с. 171]:

- інтелектуальні, які виявляються в здатності людини аналізувати й узагальнювати інформацію, яку вона має, та ту, яка надходить;
- трудові, серед яких переважають здібності обробки інформації щодо конкретних питань, за якими людина має вже достатню інформації;
- фізичні, пов'язані зі здійсненням скоординованого впливу безпосередньо на предмети праці;
- інші здібності, пов'язані з тим, що деякі люди мають специфічні якості в значно більшій мірі, ніж інші.

Людський капітал у сфері економіки – це оцінка втілених у людині здібностей приносити дохід шляхом використання інтелектуальних, трудових та інших здібностей, а також ресурсів, якими розпоряджається суспільство.

Для аналізу умов формування та розвитку людського капіталу в різних країнах світу використовуються різні показники, зокрема: індекс розвитку людського потенціалу (англ. – Human development index), індекс якості життя (англ. – Quality of life index) та індекс людського щастя (англ. – Index of human happiness). Найпоширенішим показником, який дозволяє оцінити умови формування та розвитку людського капіталу, є індекс розвитку людського потенціалу, який відображає середній рівень досягнень країни в трьох найважливіших елементах розвитку людського потенціалу: довгому та здоровому житті, яке вимірюється показником очікуваної при народженні тривалості життя; знаннях, що вимірюються рівнем освіченості дорослого населення та загальною кількістю тих, хто вступив у навчальні заклади; гідному рівні життя, який вимірюється показником ВВП на душу населення.

Однак, як зазначає А.В. Переверзева, в економічній літературі часто між поняттями «людський капітал» і «людський потенціал» ставиться знак рівності. Хоча ці два поняття подібні, проте це невірно. Незважаючи на те, що визначення людського капіталу і людського потенціалу схожі, між ними існує істотна різниця. Поняття людського потенціалу входить в поняття «людський капітал», оскільки в обох випадках розглядається людина з певною освітою, здоров'ям, вихованням, мотиваційними перевагами, але поняття людського капіталу стосується в більшій мірі економічної діяльності, тоді як людський капітал – це більше соціологічне і психологічне поняття [9, с. 67].

У теоретичному аспекті слід розрізняти поняття «людський капітал» за трьома рівнями:

– на особистісному рівні людським капіталом називаються знання та навички, які людина здобула шляхом здобуття освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому свої природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності, яка приносить доходи, і його називають особистим, або приватним людським капіталом;

– на мікроекономічному рівні людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим і комерційним капіталом підприємства, бо прибуток отримується від ефективного використання всіх видів капіталу;

– на макроекономічному рівні людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка та перепідготовка, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо, є суттєвою частиною національного багатства країни. Цей рівень включає всю суму людського капіталу всіх підприємств та всіх громадян держави [10, с. 93].

Ми пропонуємо наступну структуру людського капіталу, що включає його класифікацію і поділ на види (рисунок 1), яка, в теоретичному плані, допоможе більш повно розкрити сутність даного поняття, а в практичному – забезпечить можливості державного регулювання його розвитку.

Рис. 1. Класифікація людського капіталу за рівнями використання та структура його видів

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. На наш погляд людський капітал – це соціально-економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних індивідуальних і суспільних здібностей, таких як загальний стан здоров'я і фізична сила, освіченість і рівень інтелекту, трудовий досвід і працьовитість, організаційні і підприємницькі здібності, талант і обдарування, які цілеспрямовано використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливають на зростання доходів як його власника, так і суспільства чи нації в цілому.

Розвиток людини як найвищої соціальної цінності, підвищення якості людського життя є важливим пріоритетом та одним із факторів ефективного економічного піднесення економіки держави.

Основними завданнями управління розвитком людського капіталу в Україні потрібно визнати: удосконалення системи охорони здоров'я та освіти, поступове підвищення рівня фінансування людського розвитку, створення сприятливих умов для формування та розвитку людського капіталу на всіх рівнях національної економіки. На формування сукупного людського капіталу в Україні значний вплив має і соціально-демографічна політика, яка повинна забезпечувати сприятливі умови для відтворення, збереження та примноження кількісних показників та якісних характеристик населення держави.

Подальшими науковими розробками в даному напрямку можуть бути дослідження і розроблення концепції розвитку людського капіталу в Україні та надання практичних рекомендації щодо її реалізації.

Список літератури:

1. Мельник Л. Г. Информационная экономика : [учебн. пособ.] / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университ. кн.», 2003. – 288 с.
2. Інноваційний потенціал України: підприємство, галузь, регіон, країна: Круглий стіл // Економіст. – 2004. – № 5. – С. 15-26.
3. Гузенко Г. М. Інноваційний потенціал національної економіки та роль держави у його відтворенні в Україні / Г. М. Гузенко, В. В. Бабак // Бізнес Інформ. – 2009. – № 11(2). Т. 2. – С. 41-42.
4. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності» // Офіційний вісник України. – 2003. – № 7. – С. 5-11.
5. Schultz T. Human capital: Policy Issues and Research Opportunities / T. Schultz // Human Resources. – Fiftieth Anniversary Colloquium VI. – 1975. – 20 p.
6. Becker G. S. Human Capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1964.
7. Мочерна О. С. Діалектика концепції людського капіталу за умов транснаціоналізації / О. С. Мочерна // Бізнес-навігатор. – 2009. – № 1. – С. 27-38.
8. Каменецкий В. А. Капитал (от простого к сложному) / В. А. Каменецкий, В. П. Патрикеев. – М. : Экономика, 2006. – 573 с.
9. Переверзева А. В. Етапи формування людського капіталу / А. В. Переверзева // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2008. – № 3. – С. 66-84.
10. Філатов В. М. Значення людського капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку України / В. М. Філатов, Л. В. Височіна // Бізнес Інформ. – 2009. – № 12(2). Т. 2. – С. 92-94.
11. Богашко О. Л. Теоретичні аспекти дослідження конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації / О. Л. Богашко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Випуск 1 (25). – Донецьк, 2014. – С. 32-37.

Богашко А. Л.

Европейський університет, Уманський філіал

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье проанализирована эволюция социально-экономической категории «человеческий капитал» и на этой основе предложена современная трактовка данного понятия. Представлена авторская классификация человеческого капитала по уровням использования и структура его видов, что обеспечит новые возможности государственного регулирования его развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, индивидуальный капитал, человеческий капитал фирмы, национальный человеческий капитал.

Bogashko A. L.

European University, Uman Branch

HUMAN CAPITAL AND ITS ROLE IN PROMOTING INNOVATION DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary

This paper examines the evolution of the socio-economic category of «human capital» and on this basis proposed modern interpretation of this concept. Posted author's classification of human capital in levels of use and the structure of its kind will provide new opportunities for government regulation of development.

Key words: human capital, individual capital, human capital firms, national human capital.